

NEMZETBIZTONSÁGI SZEMLE

MMXIV.

II. ÉVFOLYAM III. SZÁM

KÜLÖNLENYOMAT

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM
NEMZETBIZTONSÁGI INTÉZET
BUDAPEST

21. századi geopolitikai stratégiák – Az ortodox geopolitika újjászületése és az egyre fokozódó biztonsági kockázatok

Dr. Bernek Ágnes

a Zsigmond Király Főiskola Geopolitikai Kutatóközpontjának vezetője

„Az elmúlt 20 évben nyugati partnereink folyamatosan próbáltak meggyőzni minket jó szándékukról, s legfőképpen arról, hogy Oroszországgal stratégiai együttműködésre törekveszenek. De valójában nem tettek mást, mint a NATO-t bővítették, s így katonai és politikai érdekszférájukat egyre közelebb hozták határainkhoz. S amikor jogosan megkérdeztük, hogy „Hogyan lehetséges ez? Miért nem vitatják ezt meg velünk?“, a válasz mindig ugyanaz volt, „Ez nem ti dolgotok“. Mindazok számára, akik továbbra is ragaszkodnak az országunkkal kapcsolatos ilyen bánásmódnak, nyilvánvalóan nem tetszik Oroszország független politikája. Az ukrán események is ezt bizonyították, s azt is, hogy Oroszországgal a jövőben nem lehet ilyen kettős mércén alapuló kapcsolatokat építeni.”

Részlet V. Putyin 2014. július elsején az orosz nagykövetek és állandó képviselők számára rendezett konferencián elhangzott beszédéből.¹

Absztrakt:

A Krím-félsziget 2014. évi márciusi annektálása nyomán az ortodox geopolitika újjászületéséről beszélnek a nemzetközi politikai elemzők. Mindez egyben egy új, többpólusú korszak kezdetét is jelenti. Míg az USA külpolitikailag egyre inkább visszahúzódik, és befelé fordul, addig a nagy feltörekvő piacok visszatérnek a katonai erő révén, a „Hard power” alkalmazásához. Az USA-val nyíltan szembehelyezkedő Oroszország az eurázsiai geopolitikai elvét alkalmazva egyre inkább szárazföldi hatalommá válik. De természetföldrajzi adottságai révén tengeri hatalma kétséges, hiszen csak a Krím-félszigeten lévő szevasztopoli kikötő biztosítja az orosz tengeri flotta kijutását a meleg tengerekre. Így Ukrajna ütközőállam szerepköre még tovább nő, s a Nyugat és a Kelet éles szembenállása teljesen megakadályozza azt, hogy a jövőben Ukrajna hídállam, vagyis összekötő állam legyen Nyugat és Kelet között.

Kulcsszavak: *ortodox geopolitika, geoökonómia, többpólusú világ, szárazföldi hatalom, tengeri hatalom, euro-atlanti erőter, eurázsiai erőter, ütközőállam, „hídállam”*

¹ Official site of the President Russia. Conference of Russian ambassadors and permanent representatives. 1 July 2014, 15:45, Moscow. <http://eng.news.kremlin.ru/news/22586> (Letöltve: 2014. július 19.) Az idézet a szerző fordítása.

Abstract:

On the basis of the Russian „Crimea annexation” in March 2014, the international political analysts declare rebirth of the orthodox geopolitics. At the same time this means the beginning of the new multipolar world system. While USA withdraws continually regarding to the foreign policy, and turns inwards, the big emerging markets recur through the military strength till then, to the application of the “Hard power”. Russia opposing USA openly becomes land power applying Eurasian geopolitical principle to one rather. But on the basis of the Russian physical geographical conditions the existence of the Russian sea power is dubious, since the Sevastopol harbour on Crimean Peninsula insures the Russian sea fleet’s getting out only onto the warm seas. Like this Ukraine’s buffer state role increases longer yet, and the sharp opposition of the West and East prevents it totally, that in the future Ukraine becomes bridge state, connection state between West and East.

Keywords: *orthodox geopolitics, geoeconomics, multipolar world system, land power, sea power, Euro-Atlantic zone, Eurasian zone, buffer state, bridge state*

A világpolitika 2014. éve

Minden valószínűség szerint majd a 2020-ban, 2030-ban írt geopolitikai tanulmányok e jelenlegi, 2014. évet a geopolitika fordulóévének fogják tekinteni. Kiemelten azért, mert a Krím-félsziget márciusi orosz annektálása kiváltotta a nyugati világ döbbenetét, miszerint lehetséges területi revízió a 21. századi Európában. Újra lehet rajzolni Európa térképét? Megsérthető egy ország területi integritása? A nemzetközi jog egyik legfontosabb tétele, az országok szuverenitásának alapelve érvényét veszti a 21. századra? A nyugati világgal tudatosan és egyre élesebben szembehelezkedő Oroszország egy új hidegháború kezdetét vetíti előre? Sőt maga az alapkérdés is már megkerülhetetlen, miszerint vége az egypólusú világnak?

Az utolsó kérdésre a jelenlegi 2014. évben még csak azt a választ adhatjuk, hogy valószínűleg igen; az atlanti erőter által uralt egypólusú világ után egy többpólusú világ határán állunk. De ez még csak egy átmeneti időszak, a nemzetközi világgazdasági-világpolitikai rendszer még angolszász jellegű. Egyrészt a Bretton Woods-i világgazdasági rendszer, amely 1971-től - amikor is a világ a rögzített árfolyamrendszerről áttért a lebegő árfolyamrendszerre - a nemzetközi pénzpiacok (kiemelten az USD által) vezérelt és dominált. Másrészt a II. világháború lezárásakor – a győztes és a vesztes hatalmak erőviszonyát tükröző és megbékélésre törekvő - kialakult világpolitikai rendszer, amelyben az ENSZ a világ legfőbb politikai vezető szervezete. Ugyanakkor az 1990-es években lezárt, több évtizedre visszatekintő hidegháborús szembenállás a politikai gondolkodásmódban, a nemzetközi kapcsolatok elemzésére használt fogalomrendszerünkben tovább él. Ennek megfelelően az általános megítélés szerint az angolszász világ fő ellensége Oroszország, s minden orosz külpolitikai lépés egyetlen célja a Szovjetunió ismételt „feltámasztása”. Nem véletlenül a Krím-félsziget annektálása után a nyugati elemzők minden prognózisa azt vetítette és vetíti előre, hogy miként fogja Oroszország katonailag elfoglalni Kelet-Ukrajna területét, sőt milyen újabb orosz katonai agresszió várható akár a balti-térségben, akár Kelet-Európában vagy Közép-Ázsiában.

A világ egyelőre még a hidegháborús asszociációkkal szakítani nem tud. Mint ha ez a 2014. év egy újabb hidegháborút idéző időszak kezdetét hozná. Ahol egyre élesebb a Nyugat (az euro-atlanti erőter) és a Kelet (Oroszország) szembenállása, ahol a még magát egyértelműen vezető hatalmi pozícióban gondoló Nyugat Oroszországgal szemben újabb és újabb gazdasági szankciókat hoz és a kelet-közép-európai térségünkben – amely így geopolitikai értelemben újra üt-

közözőna – a NATO katonai erőinek növelését és megerősítését tervezi. Ugyanakkor a Nyugat meglepődve veszi tudomásul, hogy Oroszország is képes ellenlépéseket tenni, s az orosz nemzeti öntudat, az orosz állam függetlenségének és önálló geopolitikai stratégiájának deklarálása sokkal erősebb, mint néhány éve volt.

Ez az átmeneti időszak – a nagyhatalmi versengéssel és erődemonstrációval jellemezhető korszak az egypólusú világból a többpólusú világ felé - nemzetbiztonsági értelemben nagyon veszélyes. Az angolszász világ (s kiemelten az egyre inkább visszahúzódó, befelé forduló, minden katonai lépéstől ódzkodó USA és a vezető világpolitikai szerepét folyamatosan veszítő ENSZ) politikai és gazdasági intézményei már nem tudják megfelelően fenntartani a világ rendjét, gazdasági-politikai stabilitását. De a feltörekvő piacok (s ezen belül is kiemelten a BRICS országok) még messze nem erősek, s legfőképpen sem gazdaságilag, sem politikailag nem alkotnak olyan erős szövetséget, hogy képesek legyenek egy új világrend alapjait kialakítani. A Nyugat és Kelet versengése és folyamatos szembenállása újra felszínre hozza, és még tovább kiélezi azokat a megoldatlan nemzetközi kérdéseket, amelyeket a világ alapjaiban megoldani idáig is képtelen volt, maximum csak a feszültségeket tudta tompítani, vagy gazdasági eszközökkel – egy viszonylagosan jobb életszínvonal kialakításával – némileg „elfedni”, s a látszólagos biztonság érzetét kelteni.

Mindezen akkut biztonsági problémák közül is kiemelkedő az izraeli-palesztin konfliktus. 2011. szeptember 23-án, az ENSZ Közgyűlésén Mahmúd Abbász, a Palesztin Nemzeti Hatóság (a Fatah) elnöke hivatalosan is átadta Ban Ki Mun ENSZ főtitkárnak azt a levelet, amelyben kérvényezte, hogy az önálló palesztin állam az ENSZ teljes jogú tagja legyen. Ez egyben azt is jelenti, hogy kérvényezte az önálló Palesztina, mint szuverén nemzetállam elismerését. De mind Barack Obama, mind Benjámín Netanjahu, Izrael miniszterelnöke is azonnal közölte hivatalos tiltakozását, s egyértelműen kifejezték, hogy hosszas béketárgyalásoknak kellene megelőznie az önálló palesztin állam megalakulását. Már ha egyáltalán lehetségesek béketárgyalások, Izrael ugyan befejezettnek tekinti - most augusztus elején - a júliusi gázai hadműveletét, de egyben hivatalosan is jelezte, hogy a gázai övezetet ellenőrző Hamással nem folytat tárgyalásokat.

Biztonságpolitikailag a helyzet egyre veszélyesebb a 2011. évi Arab Tavasz eseményei után, hiszen a Közel-Kelet több országában azóta is rendezetlen a belpolitikai helyzet. Kiemelten a geopolitikai szempontból stratégiai jelentőséggel bíró Egyiptomban, ahol véres polgárháborúvá fajultak az arab fiatalok tüntetései.

Szíriában 2012 óta lényegében polgárháború van (amelynek rendezését az USA és Oroszország szembeállása nehezíti, ugyanis Oroszország ragaszkodik – az 1971-ben a Szovjetunió és Szíria között kötött egyezmény alapján – a tartuszi kikötőben lévő orosz haditengerészeti bázisához). 2011-ben ugyan véglegesen kivonták Irakból az USA által vezetett NATO erőket, de az ország azóta is belpolitikailag totális káoszban van. Afganisztánból – a legújabb információk szerint – ez év végére (2014. december) várható a csapatkivonás, de ez nem valószínű az egyre súlyosabb iraki, szíriai és az izraeli-palesztin helyzet miatt. De alapvető kérdés az is, hogy Irán a jövőben talál-e újabb szövetségeseket, az amerikai szóhasználatnál élve „Ördögök tengelyének” nevezett (Oroszország, Kína és Irán lehetséges szövetsége) országok együttesen fel fognak-e lépni az USA, illetve tágabb értelemben az euro-atlanti erőttérrel szemben.²

A nagyhatalmi versengés azt is eredményezi, hogy gyengül vagy megszűnik az egyes érdekszférák feletti hatalmi kontroll, s ennek köszönhetően egyre súlyosabb, döbbenetesebb, egyre több emberéletet követelő terrorcselekmények sokkolják a világ közvéleményét. 2014. július 17-én Kelet-Ukrajna felett az oroszbarát donyecki lázadók lelőtték – valószínűleg tévedésből - a maláj légitársaság Amszterdamból Kuala Lumpurba tartó utasszállító repülőgépét, 298 fő veszítette életét. Az ENSZ BT terrorcselekménynek minősítette a repülőgép lelövését. A hatalmi kontroll csökkenésére, az iraki és szír helyzet rendezetlenségére utal az is, hogy a 2013 áprilisában - a szélsőséges szunnita szervezetek által – kikiáltott Iraki és Levantei Iszlám Állam (angolul: ISIS - Islamic State of Iraq and Syria) 2014 júniusa óta egyre erősebb. Irak és Szíria mind nagyobb részét foglalja el, önálló kalifátust alakított meg, s már egyszerűen csak Iszlám Államnak nevezi önmagát. Vitathatatlan, hogy a világ biztonságát alapvetően fenyegetné egy új szélsőséges iszlám állam megalakulása.

A 21. század formálódó többpólusú világa – az új „deglobalizációs” korszak határán?

Az USA hegemon vezető szerepének elvesztésével és a feltörekvő piacok megerősödésével napjainkban egy új világszintű térszerveződés van kialakulóban. „A világ fokozódó globalitása egyben azt is jelenti, hogy az önálló nemzetgazdasá-

² *Walter, RUSSELL Mead (2014) The Return of Geopolitics. The Revenge of the Revisionist Powers. Foreign Affairs, May/June, 2014*

gok felől a hangsúly a globális világpiac meghatározó szerepe felé tolódik el.”³ - írtam még 2000-ben, amikor is egyértelműen a globális világpiac volt a legfőbb térségi szint. Azonban most 2014-ban a jelenlegi világgazdasági és világpolitikai kutatásaim alapján úgy ítélem meg, hogy a 2008-as pénzügyi válság után kezdetét vette egy új ún. „deglobalizációs” korszak, vagyis a globális világpiacnak a szerepét a nagytérségi regionális piacok, illetve nagytérségi regionális erőterek veszik át. Ennek hátterében az áll, hogy a feltörekvő piacok gazdasági/politikai érdekszférájukat még nem globális szinten, hanem nagytérségi regionális szinten építik. Erre példa az is, hogy bár Oroszország nagy hatalomnak definiálja önmagát, de az orosz geopolitikai törekvések nem az egész világra, hanem „csak” az eurázsiai erőterre irányulnak. Kína világgazdasági térnyerésének kiemelt térsége Kelet- és Dél-Ázsia. Szintén erre példa az is, hogy az új brazil geopolitika célja az, hogy Brazília legyen a dél-amerikai kontinens vezető állama.

Ebben az új 21. századi ún. „deglobalizációs” korszakban a világgazdasági-világpolitikai folyamatok terén egyszerre érvényesülnek az 1990-es évtized és az 1970/80-as évtized tendenciái is. Megítélésem szerint ezen átmeneti korszak legfontosabb elemei a következők:

1.) A nemzetgazdaságok és a nemzetállamok szerepe a 21. század elején meghatározóbb, mint az 1990-es évtizedben volt. A nagy feltörekvő piacok nemzetgazdasági és nemzetállami törekvései sokkal erősebbek, mint korábban, sőt a fejlett országokban is a 2008-as pénzügyi válság után a nacionalista törekvések, a protekcionista gazdaságpolitikák erősödnek meg. A nemzetgazdaságok megerősödésére utal az is, hogy a 21. századot úgy is jellemezhetjük, mint a „gigászok”, geopolitikai szóval élve gazdasági nagyhatalmak versenyét. Vitathatatlan, hogy jelenleg a gazdasági méret, vagyis a gazdasági erő a legfontosabb. Napjainkban a világ 20 legnagyobb nemzetgazdaságának összesített GNI⁴ értéke a világ összes GNI értékének közel 80%-a, s a világ 20 legnagyobb nemzetgazdasága között már 7 a feltörekvő piac. Egyébként a transznacionális vállalatok két legfontosabb telepítő-tényezője is a gazdasági mérethez kapcsolódik, nevezetesen a piac bővülésének perspektívája és magának a piacnak a mérete; s a piac minősítésének kiemelt szempontja is az összes GNI értéke.

³ BERNEK Ágnes. (2000) *A globális világ "új gazdaságföldrajza"*. - *Tér és társadalom*, 4 szám, p.89.

⁴ GNI – *Gross National Income – Bruttó Nemzeti Jövedelem. A tanulmány a Világbank által publikált, valutakulcsos módszerrel kalkulált adatokra hivatkozik.*

2.) Világgazdasági és világpolitikai értelemben határozottan nő a kontinensek, nagytársági erőterek szerepe. A nagyhatalmak és a nagy feltörekvő piacok esetében a geostratégiai gondolkodás, nagytársági hatalmi erőterek kiépítése fontosabb, mint korábban. Az ún. „birodalmi gondolkodás” újra a nagyhatalmi geopolitikai törekvések központi elemévé vált. Hogyan szerveződik térben a 21. századi „Pax Americana” azaz az „Amerikai Birodalom”? De hazánk számára kardinális kérdés, hogy az eurázsiai kontinens területi szintjén szerveződő „Pax Russica”-ban, vagyis az „Orosz Birodalomban” milyen szerepet szánnak a kelet-közép-európai térségnek. Sőt ha a 21. század világgazdasági súlypontja átkerül a csendes-óceáni erőterre, akkor ez újra fogja rendezni az egyes kontinenseket átfogó nagyhatalmi erőtereket és legfőképpen ezek egymáshoz való viszonyát.

3.) Napjainkra a természeti erőforrások szerepe újra ugyanolyan meghatározó, mint az 1970-es, 1980-as évtizedben. A természeti erőforrásokért – kiemelten a kőolaj- és földgázlelőhelyekért, valamint a nemesfém-ércekért – folytatott nagyhatalmi harcot nevezik a 21. század geopolitikai nagy stratégiájának. Ismét azok a területek értékelődnek fel, amelyek jelentős természeti erőforrásokkal rendelkeznek. A 21. század „heartland”-je többek között azért is Közép-Ázsia, mert itt hatalmas energiahordozó-lelőhelyek vannak. Oroszország nagyhatalmi szerepkörének és birodalmi törekvéseinek alapja az, hogy Oroszország a világ egyik vezető földgáztermelő és –exportáló országa, s a világ második legnagyobb kőolajtermelő és –exportáló állama. Brazília jelenlegi geopolitikai stratégiáinak hátterében az áll, hogy Rio de Janeiro partvidékén hatalmas ún. „pre-salt” kőolajmezőt tártak fel, amelynek révén Brazília néhány év múlva bekerül a világ öt legnagyobb kőolaj-exportáló ország közé. A feltörekvő piacok geopolitikai harcának másik oldalán áll Kína, amely a világunk immár egyik vezető működtetőke-exportáló országa. A kínai külföldi működtetőke-befektetések 40%-a kizárólag az energiaszektorba irányul, s több mint 20%-a a nemesfémérc-bányák kínai tulajdonba kerüléséhez kapcsolódik. A 2008-as pénzügyi válság után újra rekordszinten vannak a nyersanyagok világpiaci árai, amíg az 1990-es évtizedben a brent olaj barrelenkénti ára 20 USD körül volt, addig jelenleg – 2014. augusztus elején – már a 105 USD.

De napjainkra alapvetően átalakult a világ kőolaj- és földgáztermelő országainak erőviszonya. Ennek meghatározó tényezője, hogy immár technológiailag lehetségesek a kőolaj (kőolajhomok) és földgáz (palagáz) kitermelésének ún. nem hagyományos eljárásai. Barack Obama még első elnökségi ciklusában – 2010 márciusában – hirdette meg az USA új energiastratégiáját, azzal a céllal,

hogy fokozza az USA hazai kőolaj- és földgáztermelését. Ugyanis 2009-re az USA kőolajfüggősége már 51% volt.⁵ Obama engedélyezte a kitermelést az USA több partmenti területén: az atlanti-partvidék egyes részein, a Mexikói-öböl keleti területén, valamint Alaszka északi partvidékén. Ennek eredményeként 2013-ra fordulat állt be a világ földgáztermelésében, ugyanis a 2013. év az első, amikor nem Oroszország a világ legnagyobb földgáztermelő állama, hanem az USA. Sőt Kanadának és az USA-nak már olyan mértékben nőtt a földgáztermelése, hogy 2013-ra a világ földgáztermelésének közel egynegyede (24%-a) már Észak-Amerikából származik. Az USA fontossága a világ kőolaj-termelésében is előre tört, 2012 és 2013 között 12%-kal nőtt az USA kőolaj-kitermelése, s így 2013-ra Szaúd-Arábia és Oroszország után az USA a világ 3. legnagyobb kőolaj-termelő országa.⁶

Mindennek kiemelt geopolitikai jelentősége van, ugyanis immár lehetséges az EU számára az orosz kőolajtól és különösen a földgáztól való függés csökkentése. A cseppfolyósított földgáz révén különösen drámai változás várható, ugyanis míg a „normál” állapotú földgáz csővezetéken max. 3000-4500 km-re szállítható, addig cseppfolyósított formátumban - megfelelő szállító hajók és az ezeket fogadó terminálok esetén - bármilyen távolságba. Barack Obama 2014. március 26-i hivatalos brüsszeli látogatása során többször elhangzott, hogy az USA az EU-ba (és Ukrajnába) tudna cseppfolyósított földgázt szállítani, de ennek mind két fél részéről ki kell dolgozni a feltételeit, legfőképpen meg kellene teremteni a NAFTA és az USA között a szabadkereskedelmi övezetet. De mindezen túl a cseppfolyósított földgáz nagyobb mértékű elterjedésének drámai világpiaci hatása lenne, ugyanis mivel a távolság már nem szempont, így a földgáznak is – hasonlóan a kőolajhoz – kialakulhatna a globális piaca, ez a teljesen megváltoztatná a jelenlegi földgázpiac térségek, erőterek szerinti szerkezetét.

Mindezek alapján vitathatatlan, hogy a 21. század fő kérdése az, hogy mikor lép át a világ a „kőolaj-utáni korszakba”, vagyis mikor kezdődik meg az „energia-korszak-váltás”? Több vélemény szerint a világ technológiailag már készen áll arra, hogy átlépjen a „kőolaj-utáni” korba. De ehhez még további hatalmas mértékű kutatási és fejlesztési ráfordítások kellenek, amelyekkel jelenleg még a vilá-

⁵ De az USA kőolaj-importjának több mint a fele már ekkor az amerikai kontinensről – főleg Kanadából, Mexikóból és Venezuelából – származott. Az USA részéről 2001. szeptember 11-e után határozottan megindult az a geopolitikai stratégia, hogy csökkenjen a közel-keleti kőolajtól való függés.

⁶ Az USA Energetikai Információs Hivatalának (U.S. Energy Information Administration – www.eia.gov – adatai alapján).

gon csak egyetlen egy ország rendelkezik, maga az USA. Vagyis kizárólag az USA lenne képes arra, hogy „átvezesse” a világot egy új technológiai korszakba. Barack Obama elnökségi időszakában a világ „zöld mozgalmainak” teljes csatlósát hozott. Ugyanis azt várták az elnöktől, hogy élére áll annak a harcnak, hogy fokozatosan nőjön a megújuló energiahordozók aránya a világ összes energiafogyasztásában. Ez ugyanis jelenleg csak 10%, s a prognózisok szerint 2040-2050-ig változatlanul a fosszilis tüzelőanyagok lesznek a meghatározóak. Egyes becslések szerint az USA annyit költ egy év alatt a megújuló energiaforrások kutatására, mint amennyi másfél napi katonai kiadása. Holott csak egy új technológiai korszak megteremtése tudná biztosítani a jövőre nézve is az USA kizárólagos hatalmi fölényét. Egyre inkább nyilvánvalóbb, hogy a Nyugat szankciói nem fogják elérni azt, hogy Oroszország feladja nagyhatalmi terveit. Oroszországot egyetlen egy dolog veszélyeztetné igazán, ha a kőolaj világpiaci ára tartósan 80 USD alá kerülne. De a jelenlegi amerikai energiastratégia pontosan ez ellen hat, még tovább növeli az energiahordozók árát, s így közvetve még tovább növeli az orosz költségvetés bevételét.

4.) A 21. században az ismételten megerősödő földrajzi tényezők mellett határozottan érvényesülnek az 1990-es évek globális világgazdasági tendenciái is. Legfőképpen az, hogy a gazdaság szerepe mindennél fontosabb, s a 21. század geopolitikai „nagy stratégiáit” elsődlegesen gazdasági eszközökkel érvényesítik, s a világpolitikában is immár a nagyhatalmi lét megítélésének elsődleges alapja a „gazdasági erő”, amely így megalapozza azt, hogy milyen nagyságú katonai erőt tud megteremteni egy ország. Erre utal az is, hogy az 1990-es jelent meg az új geopolitikai irányzat, a geoökonómia, amely Edward Luttwak immár klasszikussá vált megfogalmazása szerint, a nemzetek közötti ősi fegyveres versengés folytatása új gazdasági eszközökkel.⁷ Kutatásaim szerint a geoökonómia nem más, mint a politika és a tér kapcsolatának gazdasági értelmezése, vagy más szavakkal a geostratégiák gazdasági eszközökkel, kiemelten a globális világpiac eszközrendszerével - a transznacionális vállalatok és a nemzetközi tőkeáramlások révén - történő megvalósítása.⁸

⁷ LUTTWAK, Edward (1990) *From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce. The National Interest*, V. 17, Summer.

⁸ BERNEK Ágnes. (2010) *Geopolitics and/or Geoeconomics. The Interrelations between the World Economy and World Politics in the 21st Century. – Geopolitics in the 21st century. 1. 29-62. o.*

Milyen jellegű geoökonómiai stratégiák lehetnek? Alapul véve a hadtudományt – hiszen a stratégia szó maga is eredetileg hadtudományi kifejezés volt és a legfelső szintű hadvezetés tudományát jelentette – és a Luttwak-i szemléletet⁹ (a jelenlegi hadszíntér nem mást jelent, mint az államok gazdasági rivalizálását), megítélésem szerint két alapvető geoökonómiai stratégia létezik, a defenzív, védekező jellegű és az offenzív, támadó (előrenyomuló) jellegű geoökonómiai stratégia. Sőt Luttwak eredeti, a geoökonómia lényegét meghatározó kifejezését, miszerint „a konfliktusok logikája és a kereskedelem gyakorlata”, napjainkban módosíthatjuk úgy is, hogy a „konfliktusok logikája és a globális világpiac eszköztárára”.

A 21. század geopolitika nagy „sakktáblája” – az ortodox geopolitika újjászületése?

A 21. századra a geoökonómia igen széles körben használt fogalom lett. Ugyanakkor a geopolitika változatlanságára, az új geopolitika hiányára, s az ortodox geopolitikai megközelítés reneszánszára legszemléletesebben utal az a tény, hogy napjaink geopolitikájának vitathatatlanul legtöbbet idézett szerzője a skót származású, brit földrajztudós Halford J. Mackinder (1861-1947). A geopolitika két „alapszava” is Mackinder munkásságához kapcsolódik, nevezetesen a „heartland” és Eurázsia fogalma. A „heartland”, vagyis a „szívtájék” kifejezést napjainkban rendszeresen úgy használjuk, hogy aki uralja a „heartland”-et, az uralja a világot. A 21. században a „heartland”-et Közép-Ázsia térségére helyezik, ezzel is indokolva például azt, hogy miért kiemelten fontos az USA számára a jelenlegi afganisztáni és a korábbi iraki katonai jelenlét, vagy akár ez indokolja azt is, hogy miért tekintenek Iránra úgy, mint arra az országra, amely az egész világrendet veszélyezteti. A 21. században a „heartland” megfogalmazható úgy is, mint a geopolitikai tér „ütköző pólusa”.

⁹ LUTTWAK, Edward 1942-ben született Aradon. Angol és amerikai egyetemeken folytatta tanulmányait. Az USA szárazföldi hadseregének, légierijének, haditengerészetének több posztján szolgált, mint katonai és stratégiai tanácsadó. Több nagysikerű könyve van, amelyek közül a háború és a béke stratégiai kérdéseivel foglalkozó könyvei (kiemelten a „Coup d’État: A Practical Handbook – Államcsíny: Gyakorlati kézikönyv” és a „Strategy: The Logic of War and Peace – Stratégia: A háború és a béke logikája”) a mai napig az amerikai katonai egyetemeken kötelező irodalomnak számítanak. 2009-ben többször is nyilvánosan bírálta Barack Obama elnököt. (The New York Times, Times Topics, 2010.)

Mackinder leghíresebb tanulmánya „A földrajz, mint a történelem kulcsa” címmel jelent meg, amelyet a brit Királyi Földrajzi Társaság 1904. január 25-én megtartott ülésén olvasott fel.¹⁰ Európa és Ázsia politikai elemzése kapcsán Mackinder arra keresett választ, hogy a földrajzi és a történelmi folyamatok, főbb események között milyen összefüggések lehetségesek. Tőle származik az Eurázsia politikai fogalom, amely nem csak egyszerűen arra utal, hogy földtani értelemben Európa és Ázsia egy kontinens, hanem kiemelten arra, hogy Európa és Ázsia népei, államai képezik a világhatalom központját. Eurázsia a jelenlegi geopolitikai gondolkodásunk egyik legvitatottabb fogalma. Az európai kontinens nyugati és középső részének államai mereven elutasítanak minden olyan geopolitikai megközelítést, amely Európa önállóságát megkérdőjelezi. De ugyanakkor Eurázsia a 2000. évtől kialakuló új orosz geopolitika központi elemévé vált, mivel a neoeurázsiaság, vagyis az új bipolaritás/multipolaritás kialakítása – az eurázsiaság szemben az atlantizmussal – a jelenlegi orosz nagyhatalmi törekvések kiemelt tényezője.¹¹ Minderre szemléletesen utal az is, hogy V. Putyin rendszeresen idézi Alexander von Humboldt több mint kétszáz éve leírt mondatát, miszerint „Európa nem önálló kontinens, csupán a jóformán tagolatlan ázsiai világrész nyugati, aprólékosan tagolt félszigete”.¹²

Az amerikai geopolitika számára ugyanakkor az eurázsiai erőter feletti politikai hatalomgyakorlás mindig is a világméretű hatalomgyakorlásnak egyik kiemelt tényezője volt. Zbigniew Brzezinski „A nagy sakktabla” c. világhíres könyvében erről a következőképpen ír: „Nyilvánvaló, hogy az egész világon szerteágazó kapcsolatokat ápoló Amerika számára ha meg akarja őrizni világhatalmi szerepét – aminek érdekében ajánlatos megakadályozni egy egyeduralmodó és ellenséges eurázsiai hatalom létrejöttét -, központi kérdés marad, hogy eligazodjon az eurázsiai hatalmi viszonyok között.”¹³

¹⁰ MACKINDER, Halford (1904) *The Geographical Pivot of History*. *Geographical Journal* 23. 421-437. o.

¹¹ DUGIN, Alexander. (2004) *A geopolitika alapjai – Oroszország geopolitikai jövője*. – Ljubov, Siselina - Gazdag Ferenc. (szerk.) *Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény*. Zrínyi Kiadó, Budapest. 333-376. o.

¹² NEMERKÉNYI Antal (2004) *Az európai kontinens természetföldrajzi adottságai*. – BERNEK Ágnes – KONDOROSI Ferenc – NEMERKÉNYI Antal – SZABÓ Pál: *Az Európai Unió*. Cartographia Kft., Budapest 5-26. o. – hivatkozása alapján, p.5.

¹³ BRZEZINSKI, Zbigniew (1999) *A nagy sakktabla. Amerika világelsősege és geostratégiai feladatai*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

A világpolitika „nagy sakktábláját” a 20. század második felében hagyományosan Észak-Dél és Nyugat-Kelet felosztásban értelmezték. A valamikori német kancellár, Willy Brandt vezetésével az 1980-as években készült ún. Brandt-jelentések a világpolitikai és a világgazdasági megosztottságot Észak és Dél földrajzi irányai szerint mutatták be. Az ún. Brandt-vonal az Északi szélesség 30. foka mentén osztotta ketté a világot fejlett északi és fejlődő déli országokra. De már ekkor is Észak és Dél fogalma némileg elvonatkoztatott a konkrét földrajzi tértől, s inkább társadalmi térként volt értelmezhető. Ugyanis a 30. északi szélesség az USA és Mexikó határától Észak-Afrikán, s a Közel-Keleten át Iránon, Pakisztánon, Indián és Kínán húzódik végig, holott az 1980-as években még Kínát és Indiát egyértelműen fejlődő országnak tartották, míg a déli féltekéhez tartozó Ausztrália és Új-Zéland egyértelműen fejlett állam volt már ekkor is. Így a Brandt vonal alapján (nem igazán a 30. északi szélességhez igazodva) az északi fejlett országokhoz Észak-Amerikát, Európát és a Szovjetuniót sorolták. Az 1980-as évek a fejlődéstanulmányok „klasszikus” kora volt, a nemzetközi és a hazai kutatások tekintélyes része irányult az ún. „Harmadik Világ” gazdasági és társadalmi elmaradottságának vizsgálatára.

A hidegháború időszakában a fejlett északi világot a politikai berendezkedés alapján is kettéosztották, a kapitalista Nyugati világra és a vele szemben álló szocialista (a Szovjetunió és a szocialista európai országok) Keleti-blokkjára. E Nyugat-Kelet beosztás a mai napig a nemzetközi geopolitikai térről való gondolkodásunk alapját képezi, annak ellenére, hogy az 1990-es évektől megkezdődő rendszerváltozás nyomán egypólusúvá vált a világ, s már értelmét veszítette e hidegháborús logikára épülő nemzetközi felosztás. Sőt a korábbi elmaradott déli fejlődő országokból felemelkedő feltörekvő piacok révén az Észak-Dél felosztás is érvényét veszítette, annyira, hogy a 21. században a világpolitikában és a világgazdaságban (bár a nemzetközi gazdasági szervezetek még nem igazán tudnak ettől elvonatkoztatni) már nem is használjuk a fejlődő ország elnevezést. Nagyon fontosnak tartom kiemelni azt is, hogy a földrajzi égtájak e hagyományos geopolitikai értelmezésének alapja az, hogy teljesen egyértelmű számunkra, hogy az európai kontinens a világ központi térsége. S így mindig olyan világtérképeket használunk, amelyekben Európa van középen, s így Észak-Dél, de főként Nyugat és Kelet geopolitikai szemléletének alapja az, hogy a 21. századi geopolitikai teret is hagyományosan kizárólag Európából vizsgáljuk.

A 21. század geopolitikai „nagy sakktáblája” azonban alapvetően átalakul, s az Európai Unió és az európai országok 2008 óta tartó válságával együtt, a világ

központi térsége egyre inkább átkerül a csendes-óceáni erőterre. José Manuel Barroso, az Európai Bizottság 2014 nyarán még hivatalban lévő elnöke döbbenetes beszéddel nyitotta meg az Európai Parlament őszi ülészakát 2012. szeptember 12-én. Elmondta ugyanis, hogy történelmének legmélyebb válságával néz szembe az Európai Unió, s ebből megítélése szerint csak egy kiút van, nevezetesen létre kell hozni az európai integráció új modelljét, s meg kell teremteni a tagállamok föderációján alapuló európai politikai uniót. De az igazi probléma az, hogy erre kevés esélyt látnak a nemzetközi elemzők. Sőt az európai kontinens válsága az atlanti kapcsolatok erősségét és az atlanti erőter vezető világ gazdasági és világpolitikai szerepét is megkérdőjelezi.

A 21. század nagy stratégiáit immár kizárólag három világpolitikai hatalom, az USA, Oroszország és Kína geopolitikai törekvései alapján vizsgáljuk. Fordul a földgömb, s minden előrejelzés szerint a 21. század nem az európai kontinens évszázada lesz. S mindezzel együtt, ha lassan is, de változni fog az Európa-centrikus világkép, s így a hagyományos Észak-Dél és Kelet-Nyugat relációiban felosztott nemzetközi rend értelmezése is átalakul. Vagyis térképészeti szavakkal megfogalmazva, változik a tájékozódási pont, s a világot már nem csak Brüsszelből és Washingtonból lehet értelmezni, de Pekingből és Moszkvából nézve is, vagyis alapvetően új geopolitikai térszemléletet kell kialakítanunk.

A „Nyugat” – a amerikai „Smart power” külpolitikai irány növekvő kérdőjelei

Barack Obama a 2009-től 2012-ig tartó első elnökségi ciklusában a megelőző csapás elvére irányuló Bush-doktrína után új külpolitikai irányt kezdett. Ennek központi eleme az ún. „Smart Power”¹⁴, vagyis egy olyan új geopolitikai irány, amelynek keretében a korábbi hegemon, kizárólag fegyveres erőre épülő amerikai világpolitikai szerepet felváltja egy új, főleg a diplomáciai eszközökre, s a világ többi országával való együttműködésre épülő új amerikai hatalmi szerepkör. Az elnök külpolitikai stratégiáját már ekkor sok kritika érte, miszerint lemondhat-e a

¹⁴ Magyar fordításban: okos (intelligens) hatalom. Geopolitikai értelemben az ún. „Hard power”, vagyis katonai erőre épülő hatalom helyett a „Soft power” (nem a katonai erőre, hanem sokkal inkább a gazdasági eszközökkel történő hatalomgyakorlás) újraértelmezése. A „Smart power” célja a diplomáciai úton történő érdekegyeztetés és együttműködés a világ többi országával.

világ vezető hatalma a katonai erő minél nagyobb alkalmazásáról, s legfőképpen sikeres lehet-e egyáltalán a diplomáciai úton történő hatalomgyakorlás.

Mindennek két fő ideológusa változatlanul a geopolitika két „nagy öregje”, Henry Kissinger és Zbigniew Brzezinski volt. Az USA jelenlegi geopolitikai nagy stratégiájának két fő eleme Brzezinski 2012. évi értelmezésében a „nagyobb Nyugat” és az „új Kelet”. A „nagyobb Nyugat” arra utal, hogy az USA kiemelt célja a Nyugat erősítése, s ennek keretében Oroszországnak és Törökországnak is a bevonása az USA nyugati szövetségesei közé. Ebben az értelemben a hidegháborús Nyugat-Kelet felosztás megszűnik, nem a földrajzi égtájak szerinti felosztás érvényesül, hanem egy új 21. századi geopolitikai térszemlélet alakul ki. Brzezinski „új Kelet” fogalma Kínára, a kelet- és a délkelet-ázsiai térségre irányul, amelyekkel megítélése szerint egy új átfogó egyensúlyi kapcsolatrendszert kell az USA-nak kialakítani. De szerinte ez már nem zérőösszegű játszma, sőt hibás már a nagyhatalmi versengés kizárólag „hidegháborús” logika alapján történő megközelítése.¹⁵ Arra, hogy a 21. századi geopolitikai tér, s így az USA külpolitikai irányának súlypontja is megváltozik, egyértelműen utal az is, hogy Hillary Clinton több nemzetközi fórumon is elmondta, hogy a 21. század az USA csendes-óceáni évszázada lesz. Henry Kissinger a *Foreign Affairs* 2012. évi 2. számában az USA és Kína jelenlegi kapcsolatainak elemzése során kiemelten sürgette egy új ún. transzpacifikus együttműködési keretrendszer megteremtését.¹⁶

Az amerikai „Smart power” külpolitikai irány szellemében 2011 decemberében vonták ki véglegesen Irakból az USA által vezetett NATO-fegyveres erőket, s szintén 2011-ben csökkentették az Afganisztánban szolgáló amerikai katonai erők számát.¹⁷ De 2012-ben a szír polgárháborús helyzet rendezésére tett diplomáciai kísérlet során az amerikai elnököt már nagyon komoly kritika érte, miszerint sokkal határozottabban kellene fellépnie, sőt katonai erőt is kellene alkalmaznia, s nem kellene engednie, hogy az orosz javaslat érvényesüljön a szír helyzet rendezésére. A szír helyzet eltérő megítélése kapcsán romlott meg az amerikai-orosz viszony, s ez a Krím-félsziget 2014. évi orosz annektálása után teljes mélypontra jutott.

¹⁵ BRZEZINSKI, Zbigniew (2012) *Strategic Vision. America and the Crisis of Global Power*. Basic Books, New York.

¹⁶ KISSINGER, Henry. (2012) *The Future of U.S. – Chinese Relations. Conflict Is a Choice, Not a Necessity*. - *Foreign Affairs*, Vol. 91. No. 2. 44-55. o.

¹⁷ Barack Obama második elnökválasztási kampányának egyik „sikertényezőként” szerepelt Oszama bin Laden 2011. évi májusi likvidálása Pakisztánban.

Egyre több nemzetközi elemző szerint a minden újabb katonai beavatkozástól elzárkózó és túlzottan befelé forduló USA egyre gyengébbnek tűnik a világ szemében, s globális tekintélyét fokozatosan elveszti, sőt Barack Obama belső népszerűsége is fokozatosan csökken.¹⁸ De a jelenlegi 2014. évre már az is kérdéses, hogy alkalmazható-e egyáltalán a „Smart power” külpolitikai irány a jelenlegi világpolitikai helyzetben? A diplomáciai úton történő, együttműködésre épülő amerikai hatalomgyakorlás éppen az ellenkező eredményt hozta, egyre gyengébb lett az USA világpolitikai szerepe, a világ egyes térségeiben az amerikai hatalomgyakorlás ereje drasztikusan csökkent, s mindez azt is eredményezi, hogy a nem-angolszász világot (s kiemelten a nagy feltörekvő piacokat) valójában egy dolog „tartja össze”, az USA vezető világhatalmi szerepének megkérdőjelezése és elutasítása. Sőt azokban az országokban ahol gyengült az amerikai hatalmi befolyás, megkezdődött az orosz és/vagy kínai érdekszféra építése. De az így kialakuló „hatalmi vákuumok”, a még egyik hatalmi érdekszférához sem tartozó országok, területek révén hatalmas mértékben nőnek a biztonsági kockázatok. Ennek példája az amerikai csapatok kivonása után maradt rendezetlen iraki helyzet és a megoldatlan szír kérdés, amely oda vezetett, hogy e két ország szomszédos határmenti területeinek egyre nagyobb rész kerül a újonnan kikiáltott szélsőséges Iszlám Állam ellenőrzése alá.

Ahogy a „Smart power” révén az USA világhatalmi szerepe csökkent, úgy a két nagy feltörekvő piac Oroszország és Kína határozott „Hard power”-re épülő geopolitikai irányt kezdett, s így egyértelműen megállapítható, hogy az ortodox geopolitikai stratégiák ismét reneszánszukat élik. Erre utal az is, hogy 2013-ban a világ fegyverkezési kiadásából már csak 37%-kal részesedett az USA (ez az arány a 2000-es évek elején több mint 50% volt). A jelentős kínai és orosz fegyverkezést egyértelműen jelzi, hogy a világ második legnagyobb fegyverkezési kiadásával Kína (a világ összes értékének 11%-a) és a harmadik legnagyobb fegyverkezési kiadásával már Oroszország (a világ összes értékének 5%-a) rendelkezett. Amíg 2009-től 2013-ig az USA fegyverkezési kiadásai 701 milliárd USD-ről 619 milliárd USD-re csökkentek, addig ugyanebben az időszakban a kínai fegyverkezési kiadások 129 milliárd USD-ről 174 milliárd USD-re nőttek. Hasonló a helyzet Oroszor-

¹⁸ De ennek elsődleges oka, hogy az amerikai választók nagy része képtelen elfogadni a nagy nehezen kialakított egészségügyi reformot. Egyébként Barack Obama külpolitikáját maguk az amerikai választók is egyre nagyobb kritikával illetik, az általános amerikai megítélés szerint V. Putyin a Krím-félsziget annektálása kapcsán azt tette, amiről tudta, hogy megteheti, hiszen semmilyen amerikai katonai válaszlépéstől nem kell tartania.

szágban is, a 2009-es 65 milliárd USD-nek megfelelő orosz fegyverkezési kiadások 2013-re 85 milliárd USD-re emelkedtek.¹⁹

A NATO- és EU-tag hazánk számára a legfontosabb kérdés az, hogy hol áll Európa és kiemelten a kelet-közép-európai régió a jelenlegi amerikai geopolitikai stratégiák terén? Barack Obama 2009-től 2012-ig tartó első elnökségi ciklusának fő külpolitikai irányait az európai országok mindig is komoly kritikával illették, nevezetesen az USA messze nem szentel annyi figyelmet Európának, mint kellene. Vitathatatlan, hogy Barack Obama több nagy ázsiai körutat tett ebben az időszakban, s az APEC 2011-ben Honoluluban tartott fórumán is azt hangsúlyozta, hogy az APEC-et gazdasági integrációvá kell továbbfejleszteni annak érdekében, hogy a csendes-óceáni erőter legyen a 21. század világgazdaságának központi térsége. A vezető európai politikusok véleménye szerint mindez azt is jelenti, hogy relatíve leértékelődnek az USA számára az atlanti kapcsolatok, s az európai kontinens egyre hátrébb szorul az amerikai geopolitikai stratégiák terén. Erre utal az is, hogy az USA és az EU kapcsolatát is újra kell értelmezni és rendezni, ugyanis ez a 2013. évi lehallgatási botrány kapcsán jelentősen megromlott,²⁰ s a már korábban megkezdett tárgyalások az USA és az EU közötti szabadkereskedelmi övezet létrehozásáról megszakadtak. Az USA és az EU közötti kapcsolatok átgondolására készíti az elemzőket az a tény is, hogy Barack Obama ez évben (2014. március 26-án) tett először hivatalos EU-látogatást Brüsszelben (a 2009-től tartó közel hat éves elnökségi ideje alatt először, s e látogatást is a Krím-félsziget orosz annektálása váltotta ki), ismét megerősítve az euro-atlanti szövetséget. Egyébként ekkor mind a két fél részéről megerősítést nyert, hogy újra kezdik az atlanti szabadkereskedelmi övezet létrehozásáról szóló tárgyalásokat.

Az euro-atlanti erőter 21. századi újraértelmezésekor viszont megkerülhetetlen az EU jövőjének a kérdése. Ahhoz, hogy az EU kikerüljön a Henry Kissinger szavával jellemzett „világgazdasági óriás, de világpolitikai törpe” állapotból, elméletileg egyetlen egy út vezet, az erős föderális Európai Unió megteremtése, vagyis egy erős politikai unió létrehozása. De van ennek tényleges realitása? Az EU intézményeinek hivatalos állásfoglalása szerint: igen, sőt az EU intézményei erősebbek, mint azt az EU-pesszimisták táborá gondolja, s az Európai Bizottság nem-

¹⁹ *A Stockholmi Nemzetközi Béke Kutatóintézet (Stockholm International Peace Research Institute) legújabb adatai alapján. www.sipri.org*

²⁰ *Összefüggésben az amerikai Nemzetbiztonsági Ügynökség (National Security Agency) titkos adatgyűjtési gyakorlatát leleplező Edward Snowden ügyével.*

sokára hivatalba lépő új elnöke, Jean-Claude Juncker is az EU megújítását és intézményi megerősítését tűzte ki legfőbb céljául.

A nem hivatalos vélemények szerint viszont semmi realitása nincs a föderális Európai Unió megteremtésének, s a magyar kormányhoz hasonlóan az EU jövőjét több EU-tagállam is az erős nemzetállamokban látja. Ezt a véleményt támasztja alá az is, hogy az ez évi európai parlamenti választásokon megerősödtek a szélsőjobboldali és az erősebb EU-t ellenző pártok. Sőt egyre több elemző az EU jövőbeli szétesését vetíti előre, s egy új német-orosz tengely kialakulását prognosztizálják. Más szavakkal: az ún. francia-német (Franco-German) Európa után kialakul egy új orosz-német (Russo-German) Európa. Geopolitikailag e véleménynek kiemelt jelentősége van, hiszen a kelet-közép-európai régió Németország és Oroszország között helyezkedik el, jelenét és jövőjét alapvetően meg szabja az, hogy hogyan alakulnak Németország és Oroszország gazdasági és politikai kapcsolatai.

A kelet-közép-európai országok csatlódása Barack Obama első elnökségi időszakának külpolitikáját illetően még nagyobb volt, amelyre egyértelmű bizonyítékként azt hozzák fel, hogy 2009 novemberében az amerikai elnök a német kancellár meghívása ellenére nem ment el a berlini fal leomlásának 20. évfordulója alkalmából tartott megemlékezésre, s ez azt jelenti, hogy „Barack Obama nem érti Kelet-Európát” – állt az ekkor megjelent újságokban. Sőt még 2009 júliusában – nem sokkal Barack Obama Moszkvában tett látogatása után – több, többségében korábban magas tisztséget betöltő kelet-közép-európai politikus nyílt levelet intézett az amerikai elnöknek, arra kérve, hogy az Oroszországgal folytatott tárgyalásai során ne feledkezzen meg a közép- és kelet-európai régió stratégiai érdekeiről. E nyílt levél írói szerint a legnagyobb veszély az, hogy a régióban ismételten nő az orosz befolyás, s ez a levél megfogalmazása szerint „idővel a régió de facto semlegesítéséhez fog vezetni”.

Ronald D. Asmus, a German Marshall Fund Transzatlanti Központjának igazgatója „Európa keleti ígérete – a NATO és az EU bővítésének újragondolása” címmel jelentetett meg tanulmányt a *Foreign Affairs* 2008. évi januári/februári számában.²¹ A szerző a témakör kiváló ismerője volt, hiszen 1997-től 2000-ig dolgozott az USA külügyi helyettes államtitkáráként, s szakterülete kiemelten a NA-

²¹ RONALD, Asmus (2008) *Europe's Eastern Promise. Rethinking NATO and EU Enlargement. Foreign Affairs. January/February 2008.*

TO és a transzatlanti kapcsolatok voltak. Elévülhetetlen érdemei voltak abban is, hogy hazánk 1999-ben csatlakozott a NATO-hoz.²²

E tanulmányában a szerző a kelet-közép- és a délkelet-európai régió két fő geopolitikai övezetét elemzi: egyrészt a Balti-tengertől a Fekete-tengerig tartó észak-déli tengelyt, másrészt az Európa és Ázsia találkozásánál lévő országok, Balkántól a Fekete-tengerig lévő délkeleti-délnyugati tengelyét. Az észak-déli tengely országai a hidegháború utáni korszak NATO-bővítésének első körében (1999-től - Csehország, Magyarország és Lengyelország) és második körében (2002-től – Bulgária, Észtország, Lettország, Litvánia, Románia, Szlovákia és Szlovénia) csatlakoztak a katonai szervezethez, s majd 2004-ben és 2007-ben az Európai Unióhoz, s így egyértelműen mind politikailag, mind gazdaságilag a transzatlanti erőter tagjaivá váltak.

De milyen bővítési politikát kell folytatni a NATO-nak és az EU-nak a Balkántól a Fekete-tengerig lévő országok délkelet-délnyugati tengelyét illetően? Ronald D. Asmus szerint alapvetően újat, ugyanis a 2000-es évek elejének transzatlanti bővítési politikája alapvetően reformra szorul.

Ronald D. Asmus 2008 elején megjelent tanulmányát két scenárióval zárta. Az első szerint a 2009 januárjában hivatalba lépő új amerikai elnöki adminisztráció újra építi a kapcsolatait a térség országaival, sőt a NATO és az EU tovább folytatja tagjainak növelését. Ennek révén az észak-déli tengely országai az atlanti erőter még erősebb tagjai lesznek, sőt Európa délkeleti-délnyugati tengelyének az országai – mivel egyre nagyobb számban csatlakoznak a NATO-hoz és az EU-hoz – jelentős politikai és gazdasági stabilizációt érnek el. Törökország EU-tagsága révén, középhatalmi szerepkörének megerősödésével jelentősen hozzájárulhat az atlanti erőter keleti perifériájának kiépítéséhez. E pozitív előrejelzés szerint így már 2012-re egy olyan új atlanti erőter jöhet létre, amely rákényszeríti Oroszországot nagyhatalmi szerepkörének újragondolására, s a Nyugattal folytatott geopolitikai stratégiáinak átértelmezésére. Mindennek révén az USA és az EU 2012-re, 2014-re – vagyis közel tíz évvel a NATO második bővítési köre és az EU legnagyobb keleti bővítése után – újrarajzolhatja Európa és Eurázsia geopolitikai térképét.

²² RONALD, Asmus 2011-ben, mindössze 53 éves korában hunyt el. Életművére a mai napig Magyarország Külügyminisztériuma úgy tekint, mint a sikeres transzatlanti kapcsolatok örök példájára. E tanulmány egyben főhajtás is Ronald, Asmus kiemelkedő szakmai munkája előtt.

A szerző második előrejelzése a stagnálás állapotát vetíti előre, amelyben az atlanti erőter vezető országai (kiemelten az USA) részéről passzivitás tapasztalható a térség országai iránt. Sőt az EU és az USA – előrejelzése szerint - nem vállal konfrontációt Oroszországgal, s így a térség bizonyos államait „sorsára hagyja” a „jó” orosz kapcsolatok megőrzése érdekében. Ha 2012-ig - írja a szerző – csak annyi történik, hogy Horvátország (és várhatóan Albánia) NATO-tag lesz, s csak Horvátország lesz az Európai Unió tagja, akkor egy geopolitikai patthelyzet alakul ki, s „... a következő generációnak nagy árat kell fizetni ezért a passzivitásért”.²³

Most 2014-ben egyértelműen megállapítható, hogy sajnos Ronald D. Asmus második előrejelzése valósult meg. 2008-tól 2012-ig mindössze annyi történt, hogy 2009 áprilisára Horvátország és Albánia NATO-tag lett, s Horvátország 2013 júliusától az EU tagjává is vált. De már napjainkra Asmus „geopolitikai patthelyzet”-ként nevezett helyzetképe még tovább romlott, ugyanis az euro-atlanti erőter és Oroszország közötti nyílt szembenállásba ment át. A jövő nagy kérdése, hogy a kelet- és a délkelet-európai országok, valamint a Kaukázus térségének államai az euro-atlanti vagy az orosz érdekszférába kerülnek-e, illetve e két nagyhatalmi érdekszféra között milyen mértékben fognak ingadozni. 2013 decemberében Oroszország hivatalosan is megerősítette, hogy 2015. január elsejével megkezdí működését az Eurázsiai Unió, amely Oroszország, Belorusszia és Kazahsztán gazdasági uniója lesz, s várhatóan Örményország, Kirgizisztán és Tádzsikisztán lesznek még a tagjai. Így az Eurázsiai Unió az Európai Unió versenytársává válhat, nem véletlenül a Krím-félsziget orosz anektálását követően, ez év júniusában az EU aláírta Ukrajnával, Moldovával és Grúziával a társulási szerződést. S mindez egyben jelzi azt is, hogy az EU-nak alapvetően át kell értelmeznie keleti bővítési politikáját, s az eddig igen erőtlen keleti partnerségi programot is új alapokra kellene helyeznie.

Barack Obama ez év júniusában látogatást (az amerikai és brit egységek normandiai partraszállásának 70. évfordulójára rendezett ünnepség előtt) tett Var-sóban, s lényegében kihirdette a NATO új kelet-európai stratégiáját. Ennek értelmében növelik a NATO (főleg amerikai) szárazföldi erők számát Lengyelországban, s növelik a NATO tengeri flottáinak aktivitását a Balti- és a Fekete-tengeren. A Fekete-tengernek kiemelkedő jelentősége van, hiszen e tenger révén tud Oroszország kijáratot találni a meleg tengerek felé.²⁴ Várhatóan a Balti-

²³ Lásd 3. sz. lábjegyzet

²⁴ Ezzel a kérdéssel tanulmányunk következő részében, Oroszország ortodox geopolitikai elemzése kapcsán még foglalkozunk.

tengert illetően Észtország (a Finn-öböl ellenőrzése révén), a Fekete-tengert illetően Románia lesz a NATO tengeri erőinek kiemelt támaszpontja. Vagyis térségünk geopolitikai fontossága a közeljövőben megerősödik, s a NATO erősödő „aktív európai katonapolitikája” révén a kelet-közép-európai régió biztonságpolitikai szerepe felértékelődik. Ez év szeptemberében lesz az Egyesült Királyságban a NATO újabb csúcstalálkozója, ahol az alapvető kérdésre, a NATO további bővítésére is a tagországoknak választ kell találniuk. De mindezek ellenére a nemzetközi elemzők véleménye megegyezik abban, hogy nem várható a NATO további bővítése, s így Ukrajna NATO-taggá válása sem.

2014. július 22-én V. Putyin az Orosz Nemzetbiztonsági Tanács ülésén kihirdette az orosz „választ” Barack Obama új kelet-európai katonai stratégiájára, amelynek értelmében Oroszország 2020-ig mintegy 640 milliárd USD-nek megfelelő fegyverkezési programba kezd. Ez azt jelenti, hogy Oroszország fegyverkezési kiadásai a következő öt évben évente több mint 50%-kal nőnek. Az elnök bejelentése szerint 2015-ig a modern haditechnika 30%-ot, sőt 2020-ra a 70%-ot fogja elérni az orosz hadi felszerelések terén. Ez egyértelműen a legnagyobb fegyverkezési program lesz a jelenlegi orosz állam 1991. évi megalakulása óta.²⁵

A „Kelet” – Oroszország a Nyugat ellensége?

Oroszországnak, a világ legnagyobb területű országának geopolitikai helyzete a szárazföldi hatalmi léthez, geopolitikai nyelven szólva az ún. „Land Power” megteremtéséhez igen kedvező. Ennek kiemelt geopolitikai tere az eurázsiai erőter, ugyanis Oroszország megkerülhetetlen adottsága, hogy mind az európai kontinens, mind az ázsiai kontinens országa. Erre utal V. Putyin még 2011 novemberében az Izvestia folyóiratban írt cikke is, amelyben egy olyan új Eurázsiai Unió tervét vázolta fel, amely Lisszabontól tartana Vlagyivosztokig. Mindezt V. Putyin „nagyobb Európának” is nevezte, amelyben Oroszország betölthetné a földrajzi tér által determinált szerepét, miszerint híd lenne Európa és Ázsia között.²⁶ Ez az orosz eurázsiai geopolitikai tér, orosz társadalmi tér annyira meghatározó, hogy V. Putyin még 2012. május 7-én, az elnöki beiktatási ünnepségen elhangzott

²⁵ <http://en.ria.ru/russia/20140722/191111702/Russia-Must-Boost-Defense-as-NATO-Increases-Military-Presence.html> (Letöltve: 2014. július 25.)

²⁶ Putyin, Vladimir (2011) Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня. *Izvestia*, 2011. október 3. - <http://izvestia.ru/news/502761#ixzz241ccxKbK> (Letöltve: 2012. november 2.)

beszédében is utalt rá. „.....a fő célunk a Balti-tengertől a Csendes-óceánig húzó-dó területi expanzió, amelynek révén képessé válunk arra, hogy egész Eurázsia vezetőjévé és gravitációs központjává váljunk.”²⁷

Az új orosz geopolitika fő kidolgozója és „vezéregyénisége” Alekszandr Dugin, aki 2002-ben megszervezte saját pártját, az „Eurázsia” politikai mozgalmat. Vagyis Mackinder Eurázsia politikai kifejezése a jelenlegi orosz geopolitikai irány abszolút „kulcsszavává” vált. Mivel az eurázsiaiságnak nagyon komoly történelmi múltja van Oroszországban, így e jelenlegi orosz geopolitikai irányt Dugin neoeurázsiaiságnak nevezte el. E neoeurázsiaiság szemben áll az atlantizmussal, s a legfőbb orosz geopolitikai cél a többpólusú világ megteremtése!²⁸ Az Eurázsia pártnak határozott geoökonómiai szemlélete is van, ugyanis e párt keretében hozták létre az Eurázsiai Gazdasági Klubot, amelynek kiemelt „küldetéstudata” az egységes eurázsiai gazdasági erőter megteremtése. Napjainkra az eurázsiaiság intézményileg is megerősítést nyert, ahogy korábban már utaltunk rá 2015. január elsején – várhatóan hat tagállammal – kezdi meg működését az Eurázsiai Unió. Bár az atlanti megítélés igen szkeptikus az Eurázsiai Unió realitását illetően, sőt az Eurázsiai Unió létrejöttében a Szovjetunió ismételt megalakítását látják, de 2013-tól már rendszeresen ülésezik az Eurázsiai Gazdasági Tanács legfelsőbb testülete, amelynek fő célja az eurázsiai gazdasági erőter működésének előkészítése.²⁹

Geopolitikailag az új eurázsiai erőter megteremtésének fő kérdése az, hogy képes lesz-e Oroszország a jövőben új szövetségeseket találni, s ezen belül is a fő kérdés az, hogy hogyan alakul a közeljövőben az orosz-kínai viszony. Ennek legnagyobb szabású eseménye V. Putyin 2014. évi májusi kínai látogatása volt, amelynek keretében több mint egy évtizedes tárgyalás után aláírták az orosz Gazprom és a kínai CNPC (China National Petroleum Corporation) között az „évszázad üzletének” nevezett gázmegállapodást. Ennek értelmében a Gazprom vállalta, hogy 30 éven keresztül évi 38 milliárd köbméter gázt szállít Kínába.³⁰ Az

²⁷ *Official site of the President Russia. Vladimir Putin inaugurated as President of Russia. 7 May 2012, 12:20, Moscow. <http://www.kremlin.ru> (Letöltve: 2012. május 8.) Az idézet a szerző fordítása.*

²⁸ *Dugin, Alexander (2004) A geopolitika alapjai – Oroszország geopolitikai jövője. – Ljubov, Siselina - Gazdag Ferenc. (szerk.) Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény. Zrínyi Kiadó, Budapest. 333-376. o.*

²⁹ *Az erre vonatkozó részletes információk elérhetőek az Eurasian Economic Council honlapján: www.eurasiancommission.org*

³⁰ *A Gazprom honlapján szereplő információk szerint. – www.gazprom.com*

orosz-kínai viszony erősödésére utal az is, hogy az orosz és a kínai jegybank néhány héttel ezelőtt bejelentette, hogy közös megállapodás tervezetét dolgozott ki, hogy az egymás közötti devizacsere-ügyleteket saját devizában fogják lebonyolítani, s így kiiktatják az amerikai dollárt. Jelenleg még ugyanis az orosz-kínai kereskedelmi forgalom 75%-át dollárban számolják el. Véget ér-e az USD egyeduralma? Az új többpólusú világgazdaság kialakulásának ez a központi kérdése.

Jelenleg még – minden Ázsia felé történő orosz nyitás ellenére - az orosz geoökonómiai/geopolitikai törekvések kiemelt célterülete az európai kontinens. Vagyis a világ orosz szemléletű geopolitikai terének változatlanul az Európa-centrikus szemléletmód az alapja. Ehhez kapcsolódik az ún. Russo-German Európáról szóló prognózis is (erre utaltunk már korábban), amely a főként gazdaságilag (de politikailag is) egyre erősebb orosz-német kapcsolatokra utal. De kérdés, hogy ez az orosz Európa-centrikus szemléletmód megmarad-e a jövőben is, s képes lesz-e Oroszország Kína, Japán és Dél-Ázsia (főként India) felé minél nagyobb mértékben, elsődlegesen gazdasági úton nyitni?

Kelet-Közép-Európa az egyik kiemelt térsége Oroszország jelenlegi „birodalom-építő” geopolitikájának. Az orosz geostratégiák terén a közép- és kelet-európai országok földrajzi helyzetünkből adódóan az orosz cégek számára lényegében a „kapu-pozíciót” jelentik Európa felé. Erre utal az is, hogy 2012 februárjától már Oroszország legnagyobb kereskedelmi bankja, a Sberbank is a magyar gazdaság szereplőjévé vált, ugyanis a bécsi székhelyű Volksbank összes kelet-európai érdekeltsége (a romániai fiókok kivételével) a Sberbank tulajdonába kerültek át. A Sberbank hivatalos tájékoztatása szerint e kelet-közép-európai akvizíció az első lépés ahhoz, hogy a Sberbank megkezdje az európai terjeszkedést, s ennek révén vezető nemzetközi bankká váljon. Az utóbbi hónapokban hazánkat és Szlovákiát komoly kritika érte amerikai részről, azért, hogy ún. „külön utas” orosz politikát folytatók. Szlovákiát azért, mert az aláírt megállapodás alapján a transz-szibériai vasútvonal meghosszabbítása Szlovákián keresztül fog haladni, egészen Bécsig. Hazánkat pedig a 2014. január 14-én aláírt, a paksi atomerőmű bővítéséről szóló szerződés miatt.

Míg Oroszország az eurázsiai erőter vezető szárazföldi hatalmává válhat, addig tengeri hatalmi létének, az ún. „Sea Power”-nek a megteremtése mind természetföldrajzilag, mind geopolitikailag igen kérdéses. Bár az orosz tengeri partvonal hossza 37653 km (szárazföldi határai 22407 km hosszúságúak), de

ennek túlnyomó része a hideg tengerek partvonalát jelenti, északról a Jeges-tenger, keletről a Csendes-óceán Oroszország határterülete. Az északi és keleti partvidék kikötői egyetlen egy kivétellel – a murmanszki kikötő a Golf-áramlatnak köszönhetően sohasem fagy be – az év nagy részében jég alatt vannak. Ezt a helyzetet Alekszandr Dugin „A geopolitikai alapjai” c. művében úgy jellemzi, hogy délről Oroszországot a szárazföldi határok mintegy „anaconda-gyűrűként” veszik körül, megakadályozva, hogy az ország kijusson a meleg-tengerek irányába.

A földrajzi adottságoknak megfelelően az orosz tengeri erő 1/3-át az orosz Északi Flotta képezi, amelynek a bázisa a Murmanszk mellett Szeveromorszkban található. Az orosz Csendes-óceáni Flotta támaszpontja az orosz Távol-Kelet legnagyobb és legdélebbi városa, Vlagyivosztok, de a vlagyivosztoki és a mellette lévő nahodkai kikötő általában októbertől márciusig jég alatt van.³¹ Oroszország balti-tengeri kijáratát az orosz Balti-tengeri Flotta biztosítja, amelynek támaszpontja a kalinyingrádi területen, Baltijsk kikötőjében található. A Balti-tenger geostratégiaiilag egyre fontosabb Oroszország számára, kiemelten a fokozatosan erősödő orosz-német kapcsolatok miatt, amelynek legfontosabb eleme, hogy 2011 novemberében átadták a Gazprom Északi-áramlat vezetéket, amely Ukrajna megkerülésével a Balti-tenger alatt közvetlenül Németországba szállítja a földgázt.

Viszonylag kis méretű az orosz Kaszpi-tengeri Flotta, bázisa a Volga deltavidékének legnagyobb városa, Asztrahán. De mivel a Kaszpi-tenger csak nevében tenger (Földünk legnagyobb tava, nem rendelkezik tengeri kijáráttal), így az itt állomásozó orosz flottának nem a „Sea Power” megteremtése a célja, hanem a Kaszpi-tenger környéki területek, országok hatalmi egyensúlyának a biztosítása.

³¹ Egyébként Vlagyivosztoknak az utóbbi években kiemelt jelentősége van Oroszország távol-keleti expanziója terén is. Egyrészt a közlekedés szempontjából. Teljesen felújították a világ leghosszabb vasútvonalát, a transz-szibériai expresszt, amelynek Vlagyivosztokban van a végállomása, s immár közvetlen pekingi vasúti összeköttetéssel rendelkezik. Sőt 2012-re elkészült a világ leghosszabb autóútja (több mint 10 ezer km), s így Szentpétervár és Vlagyivosztok között már közúton is lehet közlekedni. De a távol-keleti térség legfontosabb kiemelt beruházása az új orosz úrközpont felépítése, Távol-Keleten Uglegorszk városában, Vosztocsnij, azaz Keleti Úrközpont néven. Az amuri területen, Blagoveszenszsk városától északra épülő úrközpont építési munkálatai már folynak, s a tervek szerint 2015-ben fogja megkezdeni a működését. Várhatóan az új – immár Oroszország területén – lévő Keleti Úrközpont mellett a Kazahsztánban lévő bajkonuri úrközpont is tovább működne.

Kiemelt tekintettel az orosz nemzetbiztonság legnagyobb rizikófaktorára, Cseccsenföldre.

Az orosz Fekete-tengeri Flotta nagysága még némileg elmarad a Balti-tengeri Flottától, de ennek krím-félszigeti szevasztopoli támaszpontja az orosz tengeri hatalmi lét és így az orosz geopolitika kulcsfontosságú eleme. A mély vízű, egész évben fagymentes, védett öbölben lévő szevasztopoli kikötő biztosítja Oroszország meleg tengerekre való kijutását. Az ukrán parlament 2010-ben döntött úgy (füstbombák és verekedés közben), hogy Szevasztopolt 2042-ig használhatja az orosz haditengerészet. E kikötő Oroszország számára kiemelt stratégiai földrajzi hely, e nélkül Oroszországnak nincs lehetősége a Földközi-tengerre való kijutásra. A Krím-félsziget orosz annektálásának az alapvető oka egyértelműen az orosz félelem, kiemelten attól, hogy Ukrajna EU-hoz és a NATO-hoz való közeledése révén Oroszország elveszítheti a szevasztopoli kikötőt. Sőt az orosz félelemnek történelmi alapja is van, hiszen 160 évvel ezelőtt a krími háborúban a brit, a francia és a török erők közösen győzték le a cári Oroszországot, s így megakadályozták az orosz befolyás kiterjesztését a Boszporuszra és a Dardanellákra, a Fekete-tengert a Földközi-tengerrel összekötő két tengerszorosra. Oroszország minden jelenlegi tengeri úton történő világpolitikai „fellépése” (például a Szíriába irányuló szállítmányok) a szevasztopoli kikötőből indul.³² Ukrajna esetleges NATO-tagsága egyébként a fekete-tengeri térségében egyértelműen a NATO erők fölényét jelentené, hiszen Románia, Bulgária és Törökország a NATO tagja. Nem véletlenül az orosz geopolitika egyik kiemelt célja a minél erősebb orosz-török kapcsolatok kiépítése. Ennek alapja, hogy a Gazprom Kék-áramlat vezetéke a Fekete-tengeren át Ankarába szállítja a földgázt. De az orosz Fekete-tengeri Flotta egyik kiemelt feladata az is, hogy a Gazprom most épülő Déli-áramlat vezetékének biztonságát megteremtse. A jövő kérdése a szintén fekete-tengeri partvidékkel rendelkező Grúzia euro-atlanti övezethez való esetleges csatlakozása. Bár a 2008-as orosz-grúz háború egyik eredménye az is, hogy Grúzia elvesztette az ellenőrzést a fekete-tengeri partvidékkel rendelkező Abházia felett.

„Nyugat” és „Kelet” között – Ukrajna ortodox geopolitikai elemzése

A Nyugat az ukrán krízis kapcsán rendszeresen azzal a szóhasználattal él, hogy „helyre kell állítani Ukrajna területi integritását”. A 2014. március 27-én tartott ENSZ Közgyűlésen többségi szavazással is olyan határozatot fogadtak el, amely

³² Az orosz Fekete-tengeri Flotta a krími válság egyik kulcsa. Honvédelem. www.honvedelem.hu/nyomtat/42827 (Letöltve: 2014. július 29.)

szerint az ENSZ is megerősíti Ukrajna szuverenitását, politikai függetlenségét, egységét és területi integritását a nemzetközileg elfogadott határokon belül.

Bár a nemzetközi sajtó csak a többségi igen szavazatokat emelte ki, de a szavazás eredménye már a többpólusú világ kialakulására és az atlanti erőttérrel szembenálló országokra is utal. A 193 ENSZ tagállam közül csak 168 állam vett részt a szavazáson (például Irán és Szerbia, valamint az Eurázsiai Unió két lehetséges tagja, Kirgizisztán és Tádzsikisztán nem vett részt az ENSZ ezen Közgyűlésén). 100 ország szavazott igennel, 11 ország nemmel (köztük például Örményország, Belorusszia, Bolívia, Szudán, Szíria) és mintegy 58 ország tartózkodott (például az Oroszországon kívüli négy BRICS állam - Kína, India, Brazília és a Dél-afrikai Köztársaság -, továbbá például Kazahsztán, Üzbegisztán, Irak, Pakisztán és Afganisztán).³³

Az ENSZ és a Nyugat megfogalmazása Ukrajna politikai függetlenségéről és területi integritásáról nemzetközi jogi értelemben teljesen helytálló. De földrajzi, történelmi, geopolitikai kontextusban már korántsem, ugyanis Ukrajnának sohasem volt területi integritása, s az ukrán állam jelenlegi határai csak 1945-ben, majd 1954-ben a Krím-félsziget hozzácsatolásával alakultak ki, s állami függetlenségét is csak lényegében a Szovjetunió felbomlása után, 1991-ben nyerte el. 23 év minden valószínűség szerint kevés egy önálló, szuverén, gazdaságilag erős állam kialakításához.

Maga az ország neve is – u-krajina – határvidéket jelent. Ukrajna a történelem során mindig is ütközőállam volt, s jelenleg is az, az euro-atlanti erőttér és Oroszország (valamint az általa szervezendő Eurázsiai Unió között). Ukrajna fontosságát egyfelől megadja a „méret hatalma”, az Ukrán Köztársaság Oroszország után az európai kontinens második legnagyobb területű országa. Közel 45 millió főt számláló népességével Európa legnépesebb államai közé sorolható.

Ukrajna földrajzilag is megosztott, a nyugat-keleti területi megosztottság választóvonal a Harkov és Uman városokat összekötő vonal. De e vonal egyben természetföldrajzilag is választóvonal, ugyanis itt húzódik a mérsékelt szárazföldi terület erdőövezetének és a szárazföldi terület sztyeppövezetének határvonala. Az erdőövezetbe tartozó Nyugat-Ukrajnában és Középnnyugat-Ukrajnában élők többsége ukrán nemzetiségű, s közép-európainak vallja magát. E két fő tájegység csak minimális ásványkincsekkel rendelkezik, így az iparosítási folyamatokból nagyrészt kimaradtak a történelem során. Középnnyugat-Ukrajna az ország fő mezőgazdasági területe, amely a középkorban a Kijevi Rusz (Kijevi Oroszor-

³³ Az ENSZ honlapján elérhető adatok alapján. www.un.org

szág) érdekszférájába tartozott. Kijevtől északra található Csernobil, az itt lévő atomerőmű 1986. évi felrobbanását a mai napig a világ legsúlyosabb atomerőmű-katasztrófájaként tartják számon. A sztyeppövezethez tartozó Kelet-Ukrajna a Szovjetunió idejében a szovjet nehézipar egyik „fellegrája” volt. A Donyec-medence feketekőszénre és a krivoj rogi vasércre épült a vaskohászat és a nehézipar. Mivel a szovjet iparosítás korszakában igen nagy számban dolgoztak itt oroszok, így ma is a térség nagyvárosaiban az orosz nyelvű lakosság van túlsúlyban, akik úgy vélik, hogy Kelet-Ukrajna egyértelműen Oroszországhoz tartozik. A terület három nagy ipari centruma: Harkov (Harkiv), Donyeck (Doneck) és Dnyepropetrovszk (Dnyipropetrovszk). Dél-Ukrajnában szintén az orosz nyelvű lakosság a meghatározó. A terület központja a fekete-tenger partvidékének egyik legnagyobb kikötője, Odessza (Odesza). A tájegységhez tartozó Krím-félszigetet a 18. század végén Nagy Katalin cárnő csatolta az Orosz Birodalomhoz, s így az ide érkező orosz telepések fokozatosan kiszorították a tatár nemzetiségű őslakosokat. 1954-ben a Krím-félszigetet Hruscsov Ukrajnának ajándékozta.

Halford Mackinder 1904. évi leghíresebb – a korábbiakban idézett - tanulmányának a címe az, hogy „A földrajz, mint a történelem kulcsa”. Így a korábbiakban leírt földrajzi adottságok Ukrajna múltját, jelenét és a jövőjét is megalapozzák. A 9. században e területen jött létre a Kijevi Fejedelemség, amely a 10–11. századi Európa egyik nagyhatalma volt, majd a 12. századra felbomlott. A mongol–tatár seregek pusztításai után az ún. Kijevi Oroszország a Litván Nagyhercegség, majd a Lengyel–Litván Államszövetség része lett. Az ország önállóságát csak a határok védelmére szervezett kozákság tarthatta meg váltakozó sikerrel. A 18. század közepétől Ukrajna az Orosz Birodalom részévé vált. A cári Oroszország összeomlása után, 1917-ben Ukrajna kinyilvánította függetlenségét, de 1920 tavaszára a Vörös Hadsereg uralma alá került. Megalakult az Ukrán Szocialista Köztársaság, amely 1922-ben a Szovjetunió egyik megalapítója lett. Jelenlegi határai 1945-ben alakultak ki lengyel, csehszlovák (egykor magyar) és román területek, majd 1954-ben a Krím-félsziget hozzácsatolásával. 1991-ben, a Szovjetunió felbomlását követően deklarálta függetlenségét.

Ukrajna tényleges politikai és gazdasági függetlensége valójában sohasem létezett. Oroszország Ukrajnára mindig is úgy tekintett, mint kiemelt perifériaterületére. Az ukrán szuverenitás megteremtésének legfontosabb eleme mindig is az Oroszországtól való befolyás csökkentése volt. A Nyugat részéről egyedül csak Henry Kissinger volt az, aki ezt felismerte: „A Nyugatnak meg kell értenie, hogy Oroszország számára Ukrajna nem egy idegen állam. Az orosz történelem a Kijevi Russzal kezdődött.....Ukrajna az orosz történelem szerves része.” Henry Kissin-

ger e cikkében – még március 5-én – azt is kifejti, hogy Ukrajna nem tud válaszítani Nyugat és Kelet között, nem csatlakozhat egyik oldalhoz sem, hídszeretpet kell, hogy betöltsön a két erőter között.³⁴

Milyen esélye van annak, hogy Ukrajnából ne ütközőállam, hanem ún. „hídállam” váljon? Az ország jelenlegi gazdasági helyzetében ez esélytelen. Ugyanis Ukrajna Európa egyik legfejletlenebb nemzetgazdasága, a GNI/fő értéke csak közel 3100 USD. Gazdaságának meghatározó ágazata – kiváló éghajlati és talaj adottságai révén - a mezőgazdaság. Az ország Európa vezető élelmiszerszállítója lehetne, de a magángazdaságok kialakítása még csak folyamatban van. A gazdaság egyik alapvető problémája, hogy az energiaszükséglet 80-90%-a importból származik (az olaj és gázszükségletek $\frac{3}{4}$ -ét, a nukleáris fűtőanyagok egészét importálják). Geopolitikai helyzeténél fogva tranzitország, Oroszország Európa felé irányuló kőolaj- és földgázvezetékeinek legnagyobb része jelenleg még Ukrajnán megy keresztül, így a Barátság kőolaj-vezeték, a Testvériség földgáz-vezeték és a Gazprom földgáz-vezetékei. De e tranzitállam jellege várhatóan a közeljövőben már csökkenni fog, hiszen 2011-ben átadták a Gazprom Északi-áramlat vezetéket, amely Ukrajnát északról megkerülve, közvetlenül a Balti-tenger alatt szállítja Németországba a földgázt. Sőt várhatóan 2015-re befejezik a Gazprom Déli-áramlat vezetékeinek építését, amely Ukrajnát délről megkerülve, a Fekete-tengeren át, egészen Ausztriáig fogja szállítani a földgázt! Az alapvető kérdés az, hogy képes lesz-e egyáltalán a Nyugat – az USA, EU és az IMF hitelei révén – talpra állítani az ukrán gazdaságot? Egy mind társadalmilag, mind politikailag, mind területileg szinte teljesen megosztott országban ennek csekély a valószínűsége.

Felhasznált irodalom

- ASMUS, Ronald (2008) Europe's Eastern Promise. Rethinking NATO and EU Enlargement. Foreign Affairs. January/February 2008.
- Az orosz Fekete-tengeri Flotta a krími válság egyik kulcsa. Honvédelem. www.honvedelem.hu/nyomtat/42827 (Letöltve: 2014. július 29.)
- BERNEK Ágnes (2000) A globális világ "új gazdaságföldrajza". - Tér és társadalom, 4. 87-107. o.

³⁴ KISSINGER, Henry: *How the Ukraine crisis ends. The Washington Post, March 5, 2014.* – www.washingtonpost.com (Letöltve: 2014. március 25.)

- BERNEK Ágnes (2010) Geopolitics and/or Geoeconomics. The Interrelations between the World Economy and World Politics in the 21st Century. – Geopolitics in the 21st century. 1. 29-62. o.
- BRZEZINSKI, Zbigniew (1999) A nagy sakktábla. Amerika világhatalma és geostratégiai feladatai. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- BRZEZINSKI, Zbigniew (2012) Strategic Vision. America and the Crisis of Global Power. Basic Books, New York.
- BRZEZINSKI, Zbigniew (2012) Balancing the East, Upgrading the West. U.S. Grand Strategy in an Age of Upheaval. – Foreign Affairs, Vol. 91. No. 1. 97-104. o.
- DUGIN, Alexander (2004) A geopolitika alapjai – Oroszország geopolitikai jövője. – Ljubov, Siselina - Gazdag Ferenc. (szerk.) Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény. Zrínyi Kiadó, Budapest. 333-376. o.
- Eurasian Economic Council honlapja: www.eurasiancommission.org
- ENSZ (United Nations) honlapja: www.un.org
- Gazprom honlapja: www.gazprom.com
- <http://en.ria.ru/russia/20140722/191111702/Russia-Must-Boost-Defense-as-NATO-Increases-Military-Presence.html> (Letöltve: 2014. július 25.)
- KISSINGER, Henry (2002) Korszakváltás az amerikai külpolitikában. A 21. századi Amerika diplomáciai kérdései. Panem – Grafo, Budapest.
- KISSINGER, Henry (2012) The Future of U.S. – Chinese Relations. Conflict Is a Choice, Not a Necessity. – Foreign Affairs, Vol. 91. No. 2. 44-55. o.
- KISSINGER, Henry: How the Ukraine crisis ends. The Washington Post, March 5, 2014. – www.washingtonpost.com (Letöltve: 2014. március 25.)
- LUTTWAK, Edward (1990) From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce. The National Interest, V. 17, Summer.
- MACKINDER, Halford (1904) The Geographical Pivot of History. Geographical Journal 23. 421-437. o.
- MACKINDER, Halford (1919) Democratic Ideals and Reality. Holt, New York.
- NEMERKÉNYI Antal (2004) Az európai kontinens természetföldrajzi adottságai. – Bernek Ágnes – Kondorosi Ferenc – Nemerkenyi Antal – Szabó Pál: Az Európai Unió. Cartographia Kft., Budapest 5-26. o.
- Official site of the President Russia. Vladimir Putin inaugurated as President of Russia. 7 May 2012, 12:20, Moscow. <http://www.kremlin.ru> (Letöltve: 2012. május 8.)

- Official site of the President Russia. Conference of Russian ambassadors and permanent representatives. 1 July 2014, 15:45, Moscow. <http://eng.news.kremlin.ru/news/22586> (Letöltve: 2014. július 19.)
- ПУТИН, Владимир (2011) Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня. *Izvestia*, 2011. október 3. - <http://izvestia.ru/news/502761#ixzz241ccxKbK> (Letöltve: 2012. november 2.)
- Stockholmi Nemzetközi Béke Kutatóintézet - Stockholm International Peace Research Institute honlapja - www.sipri.org
- TAYLOR, Peter (1989) *Political Geography*. Longman, London.
- TUATHAIL, Gerald - Dalby, Simon. - Routledge, Paul (eds) (2003) *The Geopolitics Reader*. Routledge, London and New York.
- WALTER, Russell Mead (2014) *The Return of Geopolitics. The Revenge of the Revisionist Powers*. *Foreign Affairs*, May/June, 2014